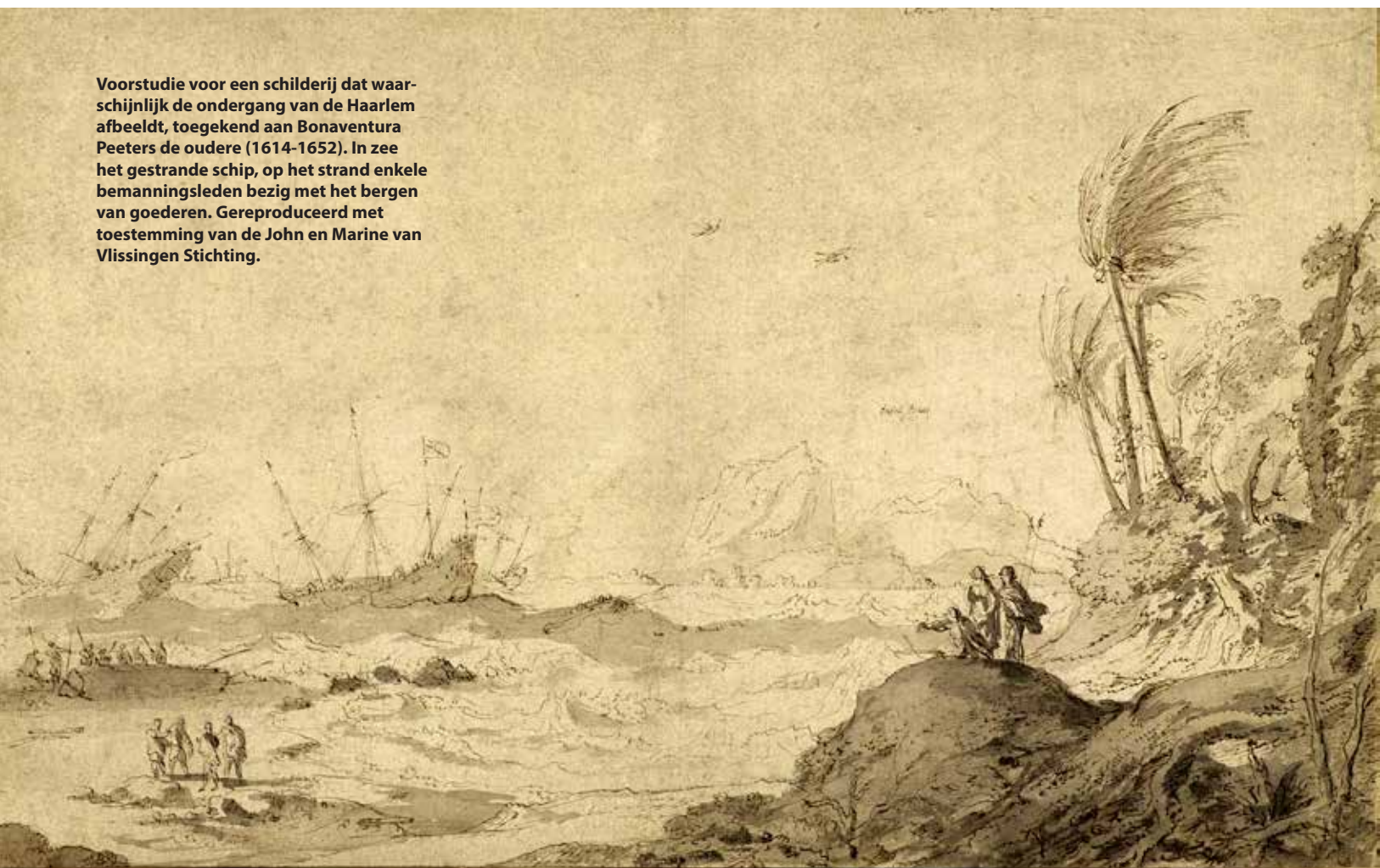

Hoe Kaapstad ontstond

Op 25 maart 1647 verongelukte het VOC-schip Haarlem in de Tafelbaai bij Kaap de Goede Hoop. Bijna de helft van de opvarenden werd met andere schepen naar de Republiek gebracht, maar 62 bemanningsleden bleven achter om de kostbare lading te bergen. **Bruno Werz** doet de verstrekkende gevolgen van deze beslissing uit de doeken.

Voorstudie voor een schilderij dat waarschijnlijk de ondergang van de Haarlem afbeeldt, toegekend aan Bonaventura Peeters de oudere (1614-1652). In zee het gestrande schip, op het strand enkele bemanningsleden bezig met het bergen van goederen. Gereproduceerd met toestemming van de John en Marine van Vlissingen Stichting.

De Haarlem was samen met de Witte Olifant en de Schiedam op 16 januari vertrokken uit Batavia (het huidige Jakarta). Bij een geplande tussenstop aan Kaap de Goede Hoop in maart 1647 voer het schip onder bevel van gezagvoerder Pieter Pietersz de Tafelbaai in, waar de Witte Olifant al voor anker lag. Door een krachtige zuidooster raakte de Haarlem vast in ondiep water en pogingen het schip weer vlot te krijgen, mislukten. Een ooggetuige meldde dat de kans dat dat toch zou slagen, uiterst gering was, want het was 'met ons gereetschap soo doenlijcq [...] als de sterren te tellen zijn'.

Alles moest in het werk worden gesteld om de financiële strop te beperken. De handelsgoederen, bestemd voor de regionale VOC-kamer (kantoor) Amsterdam, moesten zo snel en goed mogelijk geborgen worden: specerijen, kamfer, indigo, suiker, textiel zoals 'Guinees lijwaet' en 'Jappanse rocken' en 140 krat-ten met porselein.

Tegen april verscheen eindelijk ook de Schiedam in de baai. De officieren van de drie schepen besloten dat een kleine 20 bemanningsleden, onder wie meester Pietersz, met de Witte Olifant en de Schiedam naar de Republiek zouden varen – 40 andere bemanningsleden waren enige dagen tevoren al aan boord van twee Engelse schepen gegaan, die hen naar het eiland St. Helena brachten; daar konden ze wachten op een passerende VOC vloot. De resterende 62 man moesten bij het wrak van de Haarlem blijven om de lading verder te bergen. Ze kwamen onder bevel te staan van onderkoopman Leendert Jansz van Tongeren en eerste stuurman Claes Winckels. Onmiddellijk gingen de manschappen aan de slag. Goederen werden opgevist en ze groeven een waterput. Op de top van een steil duin werd een versterkt

onderkomen gebouwd met hout van het wrak, waar ze een aantal scheepskanonnen bij zetten: 'Fort Zandenburch'. Het werd eind augustus in detail beschreven door opvarenden van een passerende VOC vloot:

waren aldaer in suffisante tenten binnen geseijde sterckte geherbergt [...] des gelijcx zijn de woningen ende corps dugarde [wachthuisje, red.], met sweetbancken [slaapbanken, red.] ende andre nootwendigheden behoortlycq versien.'

'Met alle vrundelijckheijt'

De mensen van de Haarlem waren kennelijk op hun hoede, en dat is niet verwonderlijk. Ze waren onverwacht in een totaal vreemde omgeving terechtgekomen waarover veel geruchten de ronde deden. Om te beginnen leefden er gevaarlijke wilde dieren. Op 15 juni 1647 vermeldt het journaal dat onderkoopman Leendert Jansz van dag tot dag bijhield, dat enkele bemanningsleden een neushoorn hadden geslacht. Het lijkt er echter op dat de Europeanen banger waren voor de lokale bevolking. Zoals de bezoekers het eind augustus formuleerden: de versterkingen van Fort Zandenburch dienden tegen een 'viantlijcke aenval vande inwoonders deser con- treje'. Die bewoners hadden namelijk al enige ervaring met witte vreemdelingen. Sinds de Portugezen

in 1488 de zeeroute rond de Kaap de Goede Hoop hadden ontdekt, werd de Tafelbaai, ongeveer halverwege Europa en de Oost, regelmatig gebruikt als halteplaats. Hier werd vers drinkwater ingenomen en voedsel verzameld en mocht de bemanning even uitrusten – de reis duurde doorgaans minstens negen maanden. Naast Portugezen meerden begin 17de eeuw ook Engelsen, Fransen, Denen en Nederlanders hier aan. Ze kwamen soms in contact met de lokale bevolking, bijvoorbeeld om spullen tegen voedsel te ruilen. Door wederzijds onbegrip onttaarde dit weleens in geweld, waarbij de Europeanen meestal het onderspit delfden. De verhalen daarover gingen op de schepen rond. Ook heerste het idee dat hier kannibalen leefden. Waarschijnlijk zijn de eerste ontmoetingen tussen de achterblijvers van de Haarlem en de lokale mensen daarom gekenmerkt geweest door angst

Hollandse schepen voor anker in de Tafelbaai (18de-eeuws bord, Rijksmuseum Amsterdam).

Het lijkt er echter op dat de Europeanen banger waren voor de lokale bevolking

Ze zagen een 'viercante fortificatie, versien op alle vier de hoecken met beddings ofte batterijen, ende op elcq der selver een stucq canon [...]. De goederen uijt gemelte schip met groote moeite gebergt,

Modern onderzoek

Dat een scheepsramp zo een belangrijke rol heeft gespeeld in de geschiedenis van een land, is internationaal uniek. Er wordt breed historisch, cartografisch, geologisch, geofysisch en archeologisch onderzoek verricht naar de ontstaansgeschiedenis van Kaapstad. Hierbij hoort ook het lokaliseren van het wrak in de Tafelbaai. Op grond van de gecombineerde resultaten is de afgelopen jaren een waarschijnlijke plek aangewezen. Verder geofysisch onderzoek is nodig om die te bevestigen. Ook moet nog analyse plaatsvinden van loden en koperen voorwerpen die tijdens proefopgravingen op die plaats aan het licht zijn gekomen. Als de resultaten

Chinees blauw en wit export porselein uit het wrak van het VOC-schip Oosterland (1697) in de Tafelbaai (foto auteur). Daarnaast: Op zoek naar het wrak van de Haarlem; proefopgraving op het strand (© Bruno Werz/AIMURE.)

hiervan positief zijn staat de deur open om het wrak te gaan opgraven. De Nederlandse historicus en (maritiem) archeoloog **Bruno Werz** bestudeert sinds 1989 de geschiedenis van de Haarlem. Momenteel leidt hij een groep specialis-

ten die op zoek zijn naar het wrak, onder de auspiciën van het African Institute for Marine & Underwater Research, Exploration & Education (AIMURE). Meer informatie is te vinden op <http://www.aimure.org> en <https://www.haarlem1647.info/>

en wantrouwen, hoewel dit niet expliciet in het journaal wordt vermeld. In het journaal van Leendert Jansz is te lezen dat op 18 mei 1647 drie Strandlopers bij het fort verschenen. Dit was de Nederlandse naam voor een groep binnen het Khoenkhoen volk, in die tijd ook wel Hottentotten genoemd en later Khoikhoi. Ze werden op afstand staande gehouden en kregen wat brood en tabak nadat ze beloofden om koeien te brengen voor de slacht. De volgende dag keerden de drie terug met een paar kreeften die tegen wat brood en tabak geruild werden. Bijna twee weken later bezocht een groep van 13 mensen het fort. Een van hen sprak gebrekkig Engels en vijf schapen werden geruild voor een paar stukjes geelkoper. De man, Autshumao geheten maar door de Europeanen Harry of Herry genoemd,

was eerder om onbekende redenen door Engelsen meegenomen naar Java, waarschijnlijk in de periode 1630-1646, en had aan boord wat van hun taal geleerd. Na zijn terugkeer aan de Kaap wierp hij zich op als tolk.

Fort Zandeburch: Strandlopers maar ook groepen mensen uit het binnenland en van rond Saldanhabaai, noordelijk van de Tafelbaai. Zij waren nomadische herders die 'met alle vrundelijkheid' hun koeien en schapen ruilden voor koperplaat en -draad

Een van hen sprak gebrekkig Engels en vijf schapen werden geruild voor een paar stukjes geelkoper

In de loop van de tijd verbeterden de betrekkingen. Naarmate de contacten toenamen, groeide ook het besef dat de Khoenkhoen geen kannibalen waren. Regelmatig verschenen er Afrikanen bij

vooral. Het vee betekende een welkome aanvulling op het karig dieet dat voornamelijk bestond uit scheepsbeschuit, vis, eieren van zeevogels, aalscholvers en pinguïns die op Robbeneiland werden gevangen.

Permanent verversingsstation

Het moet een emotioneel moment zijn geweest voor de schipbreukelingen toen op 8 maart 1648, nadat ze er al bijna een jaar hadden gebivakkeerd, het eerste vaartuig van de 12 schepen tellende retourvloot uit Batavia aan de horizon verscheen. De geborgen lading plus 1100 pond buskruit en 11 kanonnen van de Haarlem werden verdeeld over deze schepen. Vier ankers en de 19 kanonnen die nog steeds in het ruim lagen, waren te zwaar om te bergen. Alles wat nog maar enigszins van waarde was, werd van het wrak gesloopt en eruit gehaald,

met de Haarlem trok.

Het bestuur was zich er al eerder van bewust dat gebrek aan verse voorraden tot relatief grote sterfte onderweg leidde en dat dit ook de veiligheid van de handelsschepen in gevaar bracht, wat weer leidde tot een lagere winstverwachting. Verschillende opties voor een permanent bemand verversingsstation waren daarom al de revue gepasseerd, maar de positieve berichten van Leendert Jansz over de omgeving en de bereidwillige lokale bevolking aan Kaap de Goede Hoop waren aanleiding voor een toegespitst plan om het daár te lokalise-

vreedzame ontmoetingen geweest, waarbij de Khoenkhoen makkelijk hadden kunnen toeslaan als ze dat gewild hadden? 'Zijnde oock eens den opperstuijman, timmerman, ende corporael van verschreven schip Haarlem sooverde gegaen, tot daer d'inwoonders haer huijsen stonden ende voordie tijt hare woonplaatsen hielden, werden van voornoemde inwoonders vrundelijck ontvangen ende bejegent, die haer wel hadden cunnen dootslaen als in haer handen sijnde, ingevalle tot mensch eeten [...] genegen waren.' Nee, het stond voor Jansz als een paal boven water dat 'het dootslaen van ons volcq meer geschiet uijt wraeckgierigheijt over het nemen van haer beesten als omde selve te eeten.'

Onderdeel van het voorstel van Jansz: het ontzenuwen van de geruchten over kannibalisme

daarna werd het in brand gestoken. Zo hoopte men toekomstige aanvaringen tegen te gaan.

Uiteindelijk arriveerde de retourvloot begin augustus op de redes van Goeree en Texel, na een reis van ongeveer vier maanden die aan ruim 130 opvarenden het leven had gekost, meestal door een tekort aan verse proviand en schoon drinkwater. Dit toonde de noodzaak van een permanent verversingsstation eens te meer aan, en dat was dan ook een van de conclusies die de VOC uit de ramp

ren. Jansz werd verzocht hiertoe meer informatie te verstrekken. Vermoedelijk samen met Mathijis Proot, die voor de VOC op Ambon had gewerkt, produceerde hij in 1649 een 'remonstrantie', een voorstel dat in detail de voordelen én de onkosten besprak van een vestiging aan de Kaap. Onderdeel ervan was het ontzenuwen van de geruchten over kannibalisme. Inderdaad hadden Khoenkhoen enkele bezoekende zeelui en soldaten doodgeslagen, maar dat was omdat de Europeanen vee stalen en dat vormde het grootste bezit van deze mensen. Waren er niet veel vaker

Jan van Riebeeck

De remonstrantie werd op maandag 26 juli 1649 overhandigd aan de kamer Amsterdam en het jaar daarop onder de aandacht gebracht van de Heren XVII, het hoofdbestuur van de Compagnie. Dat besprak het voorstel grondig. Kennelijk werd hierbij ook naar de mening van anderen gevraagd, gezien een document uit juni 1651 van de hand van Johan of Jan Anthonisz van Riebeeck, getiteld 'Nader consideratie off bedenckinge op eenige poincten der remonstrantie ...'

Uiteindelijk besloten de Heren XVII het voorstel van Jansz en Proot te aanvaarden. Het resultaat was een doelbewuste en permanente Europese aanwezigheid in wat nu Zuid-Afrika is. Op 6 en 7 april 1652 lieten de Dromedaris, de Reiger en de Goede Hoop het anker vallen in de Tafelbaai. De kleine vloot stond onder het bevel van Jan van Riebeeck, de stichter van de verversingspost die de bijnaam 'de herberg van de zeven zeeën' kreeg: het begin van Kaapstad.

Bankbiljet van twee Zuid-Afrikaanse rand uit de jaren 1960 of 1970, met het portret van Jan van Riebeeck (Rijksmuseum Amsterdam).

VERDER LEZEN

- **Bruno Werz**, *The Haarlem shipwreck (1647). The Origins of Cape Town*, University of South Africa (Unisa) Press, 2017
- **Niels Posthuma**, *Alle problemen begonnen met Van Riebeeck*, Podium Uitgeverij, 2021)